

А. І. Доценко

**ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
ВЧЕНИЙ-ЕКОНОМІСТ ТА ГЕОГРАФ
МИХАЙЛО ВОЛОБУЄВ
(ВОЛОБУЄВ-АРТЕМОВ)**

**Київ
РВПС України НАН України
2006**

УДК 330.88-5
ББК У02(2)7

Рецензенти: Бутенко Л.Ф., кандидат економічних наук, доцент
Української академії бізнесу та підприємництва.
Зінич В.Т., кандидат історичних наук, провідний науковий
співробітник РВПС України НАН України.

Друкується за рішенням Вченої ради Ради по вивченню
продуктивних сил України НАН України (прот. №11 від 29
грудня 2005 року)

ISBN 966-02-3941-6

Доценко А.І. Визначний український вчений-економіст та
географ Михайло Волобуєв (Волобуєв-Артемів). – К.: РВПС
України НАН України, - 2005, - 32 с.

В брошурі розкрито життєвий та творчий шлях визначного
українського вченого, який зробив значний науковий внесок в
розвиток економіки та економічної географії, але у 30-х роках за
сміливі ідеї на захист прав, суверенітету та волі України був
репресований і забутий. Повернути в українську науку славне ім'я
та наукові здобутки вченого допоможе ця брошура.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Вже 14 років Україна як незалежна держава вільно торує свій шлях
у майбуття. Проте рецидиви радянської системи ще залишаються дотепер,
гальмуючи рух нашої країни до заможного життя, до демократичного
постіндустріального суспільства. Одним із них є повернення із забуття імен
численних вчених, письменників, художників, церковних діячів тощо, які
стали жертвами політичних репресій, а їх здобутки не долучені до
загальних надбань української науки та культури.

До таких імен належить професор Волобуєв Михайло Симонович –
визначний економіст і географ, якого я знаю як Волобуєв-Артемів,
завідуючого кафедрою економічної географії Ростовського-на-Дону
державного університету, який у 1956-1957рр. читав нам лекції і залишив у
моїй душі найкращі враження.

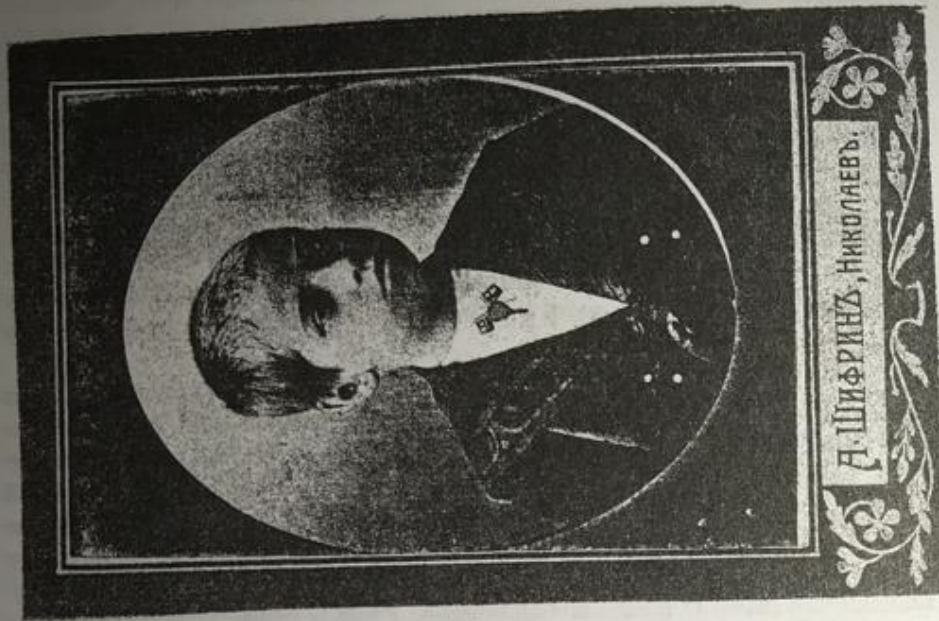
Декілька років тому я прослухав передачу на українському радіо із
серії „Повернуті імена”, яку вів політичний оглядач Сергій Левашов. Він
розповідав про вченого Михайла Волобуєва і я збагнув, що мова йшла про
мого улюбленого університетського викладача Волобуєва-Артемів. Я
вирішив написати про нього хоча б невелику брошуру і звернувся за
допомогою до С. Левашова. Він направив мене до доктора історичних наук
проф. Ю.І. Шаповала, який багато вивчав і писав про цього вченого.
Завдяки порадам і публікаціям шановного Юрія Івановича стала можливою
підготовка цієї праці, за що я щиро вдячний йому.

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Михайло Симонович Волобуєв народився 24 січня 1903 р. у м.
Миколаєві. Батько працював помічником бухгалтера у міській управі
(помер у 1918 р. від тифу), мати Катерина Петрівна (1882 р. народження) –
приватною вчителькою.

Михайло вчився у гімназії, а вже з 1915 р. займався репетиторством,
щоб поповнити сімейний бюджет. Батько був українцем, мати – росіянкою,
Михайло вважав себе українцем і ніколи не приховував це у різних
анкетах. Більш того він добре знав українську мову і використовував її у
своїй життєдіяльності.

Про формування своїх політичних переконань Михайло так писав:
„Револуція застала мене хлопчиком 14 років, далеким від політичного
життя. Коло моїх інтересів замикалося питаннями математики, а пізніше (у
16 років) і політекономії. У 1919 р. звірства „білих”... і знайомство зі
старою комуністкою т. А.А.Зандовською, котра нелегально мешкала по
сусідству з нами, збудили мій інтерес до питань політичного життя, і під
впливом Зандовської я після зайняття Миколаєва Червоною Армією
вступив до лав КП(б)У, у серпні 1920 р. (кандидатом), а в грудні 1920 р.
був затверджений членом партії” [30, с. 38].

Михайлик – гімназист у 10 та 12 років

Протягом 1921-1922 рр. Михайло працював заступником завідувача Миколаївського губернського відділу політосвіти, а з 1922 р. – завідувачем Вінницького губернського відділу політосвіти.

З 1921 р. починається його педагогічна діяльність у технікумах Миколаєва і Вінниці він викладав політичну економію та економічну географію, причому у Вінниці викладав українською мовою.

Про особливості праці у цьому регіоні Михайло так писав: „На Подолі я потрапив у зовсім інші умови й оточення. Насамперед, мені довелось стикнутися з рядом колишніх членів українських націоналістичних партій, які працювали на Подолі. Якийсь своєрідний тон був у деяких низових політпросвіт-організаціях. Згадую, наприклад, як я був вражений, коли в осередку педкурсів, до якого я був прикріплений як відповідальний керівник, наприкінці зборів після "Інтернаціоналу" заспівали „Заповіт”.

Моя увага, як завідуючого губернською політосвітою, була повернута на тяжке становище українського театру, необхідність прискореної українізації клубної роботи. В кінцевому підсумку у Вінниці нащипання набуло для мене значно більшого інтересу і значення, ніж раніше” [30, с. 38].

Молодий політпрацівник стикнувся з гострими проблемами духовного життя українців Вінниччини, про які він і гадки не мав, мешкаючи на півдні України, і став з інтересом вивчати історію, культуру та традиції українського народу.

У 1923 р. Волобуєва відкликано до тодішньої столиці Радянської України м. Харкова для роботи у Головополітосвіті. У 1927 – 1929 рр. він був заступником голови Головополітосвіти.

В цей же період Волобуєв активно займається викладацькою роботою. Спочатку він викладав у фармацевтичному та фінансово-економічному технікумах.

Вищу освіту Волобуєв здобув у 1927 р. після закінчення екстерном економічного відділу Харківського інституту профосвіти, одержавши спеціальність „політична економія і економічна статистика”.

Потім він працював викладачем спочатку в Інституті народної освіти, а пізніше у Механіко-машинобудівному інституті, де викладав політекономію (причому лекції вів українською).

У 1930 р. М.Волобуєв одержав наукову ступінь кандидата економічних наук за сукупністю опублікованих праць „Короткий курс з політичної економії” (Х., 1927), „Теория накопления Оппенгеймера и ее критика” (Х., 1928) та „Курс політичної економії. Лекції”(Х., 1929).

Протягом 1929-1933 рр. Волобуєв завідував кафедрою економічних наук Харківського механіко-машинобудівного інституту, де став професором.

У Харкові Волобуєв мешкав разом з дружиною Варварою Іванівною Артемовою, донькою Валерією (1929 р. народження) та матір'ю.

Дружина, кандидат педагогічних наук, працювала викладачем Інституту комуністичної освіти.

В кінці 20-х – на початку 30-х років Волобуєв окрім державної служби та викладацької роботи займався науково-дослідною та громадсько-політичною діяльністю. Він працював в Інституті економіки, що входив до складу створеної у 1931 р. Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), яку очолював М.О.Скрипник. Асоціація проіснувала до 1936 р. Слід відзначити, що в цей період Михайло Симонович опублікував 8 підручників, посібників та наукових праць, з них 7 написано українською мовою, якою він досконало володів і широко використовував у науково-педагогічній діяльності.

Протягом 1926-1929 рр. проф. М. Волобуєв був членом Українського комітету краєзнавства і сприяв становленню в Україні краєзнавчих досліджень та виходу в світ журналу „Краєзнавство”.

У 20-х роках Волобуєв був знайомий з О.Шумським, М.Яловим, М.Хвильовим, колишніми членами Української партії соціалістів-революціонерів, органом якої була газета „Боротьба”, через це їх називали „боротьбистами”. У 1920 р. вони увійшли до КП(б)У. Все це середовище справило величезний вплив на формування світогляду та ідейні переконання М. Волобуєва. Волобуєв близько до серця сприйняв болі та страждання українців через пригнічене положення, занепад української культури та мови і прагнув чим-небудь допомогти.

НАУКОВИЙ ПОДВИГ

Зрозуміти та оцінити велич наукового подвигу М. Волобуєва можна лише у контексті найважливіших процесів суспільно-політичного життя, яке вирувало в Радянській Україні у 20-х роках ХХ ст..

В умовах загострення внутрішньополітичної ситуації XII з'їзд РКП (б) у квітні 1923 р. оголосив політику „коренізації”, українським варіантом якої була політика українізації. На виконання декретів РНК УСРР від 27 липня 1923 р. та ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. відбувається широке залучення українців до партійного та державного апаратів, застосування української мови в державному управлінні, освіті, культурі, видавничій справі, сприяння розвитку української мови, культури та науки. Реалізація політики українізації була покладена на Наркомат освіти України, очолюваний Олександром Шумським, який стикнувся з величезним спротивом здійснення цієї вкрай важливої політики.

Деякі національно свідомі українські комуністи гаряче обстоювали ідею українізації і вважали, що Україна повинна йти власним шляхом до комунізму, враховуючи особливості її історичного та культурного розвитку. До таких належали М. Хвильовий, О.Шумський, М.Скрипник, М. Яловий, М.Волобуєв. Як відзначав Волобуєв, в його свідомості значне місце посіло національне питання. В наукових дослідженнях значну увагу

Молодий професор Волобуєв
(кінець 20-х років)

Волобуєв у сорочці-вишиванці
серед природи

він приділяв національній політиці радянської держави. Це зумовлювалося рядом обставин. Про одну з них пізніше він писав: „Стикаючись і дискутуючи з працівниками російської Головополіт-освіти у практичних питаннях, хворобливо сприймаючи спроби трактувати українську культуру і український Наркомат освіти як провінційні, я поступово дійшов висновку про неможливість успішного розвитку українського культурного будівництва у співпраці з росіянами” [33, с 105].

Український поет Микола Хвильовий вважав, що для вільного розвитку української культури необхідно звільнитися від впливу російської літератури та культури і переорієнтуватися на європейський вибір. Цей курс він сформулював у гаслі: „Дайош Європу геть від Москви!” і запропонував провести дискусію про шляхи розвитку української літератури, але замість дискусії з подачі партійного керівництва у 1925 - 1927 рр. відбулася гостра критика М.Хвильового та його прихильників, яких звинуватили у „націоналістичному ухилі” та віднесли до вигаданого антипартійного напрямку в українській літературі “хвильовизму”. Цькування Хвильового закінчилося у 1933 р. його самогубством, а дискусія – розprawою з „хвильовизмом”.

Центральне партійне та державне керівництво України визнало, що час українізації закінчився, тактичний хід було виграно і потрібно переходити до рішучих дій. Після розправи з „хвильовизмом” наступним етапом стала критика наркома освіти Олександра Шумського та його однодумців, яких віднесли до „шумськизму”. Шумського звинуватили у прискоренні українізації, адмініструванні, дискредитуванні українських більшовиків, розширенні політичних прав українського народу та підтримці „націоналістичного ухилу” Хвильового. На безрезневому пленумі ЦК КП (б) у 1927 р. Шумського було знято з поста наркома і вислано за межі України. В своїй резолюції X з’їзд КП(б)У (1927 р.) зазначив, що „в партії виявився... націоналістичний ухил в особі Шумського та інших”.

В такій складній суспільно-політичній обстановці в Україні проф. М.Волобуєв мав неабияку мужність опублікувати у 1928 р. в журналі „Більшовик України” статтю „До проблеми української економіки”. Подана в порядку дискусії стаття порушувала актуальні економічні проблеми, про які інші економісти не наважувалися писати. Волобуєв довів, що царська Росія була колоніальною імперією, в якій Україна перебувала на правах колонії „європейського типу”, що проявилось „у відхиленні розвитку продукційних сил на користь економіки метрополії”. Остання була зацікавлена у залученні іноземного капіталу для використання багатих мінерально-сировинних ресурсів півдня України і створення розвиненої гірничодобувної та металургійної промисловості. Росія сприяла також значному розвитку в Україні цукрової промисловості та зернового господарства, що мали переважно експортну орієнтацію. Волобуєв зазначав, що вищий темп розвитку капіталізму в Україні „був спрямований на користь руського пануючого капіталізму” і далі робив висновок: „Ми

намагалися тут стисло показати фази розвитку колоніальної політики царату на Україні і спростувати шкідливу казку про повну єдність дореволюційної російської економіки” [IV, с 72]. Не менш важливою була відповідь Волобуєва на питання чи була єдина дореволюційна економіка” слід дати таку відповідь: вона була єдиною на антагоністичній, імперіалістичній основі, але з погляду центробіжних сил пригнічених нею колоній вона була комплексом національних економік”. [IV, с 72]. Заперечуючи теорію єдності російської економіки, Волобуєв вимагав розглядати Україну як „історично оформлений народногосподарський організм”, що має власні шляхи економічного розвитку.

Висуваючи проблему подолання колоніальної спадщини після перемоги пролетаріату, Волобуєв теоретично довів, що „ми маємо в СРСР не економіку метрополії і колоній, а співробітництво різних національних економік” [IV, с.45]. З такої теоретичної постановки, на його думку, ми маємо „підійти до аналізу господарства СРСР як до комплексу національних економік, а до кожної національної економіки, як до певної цілісності потенційної (колишні азіатські колонії) або реальної (Україна, Росія)”.

Не менш важливою проблемою, яку порушив Волобуєв у зазначеній статті, була методологія та практика економічного районування. Він піддав критиці запропоновані проф. І.Г. Александровим методологічні принципи економічного районування, що були враховані при розробці Держпланом Схеми економічного районування СРСР. Волобуєв стверджував: „Ми вважаємо Україну за народногосподарське ціле” [IV, с. 49]. Він критикував затягати „русотяпів”, які виступали проти українізації та єдності України, „не рахуючись з національною політикою партії та влади, не рахуюсь з тим, що Україна не провінція Росії”. Більш того, зазначав Волобуєв, деякі економісти взагалі уникали вживати назву Україна. Замість того в Схемі економічного районування СРСР були виділені „Південний гірничо-промисловий” та „Південно-Західний” райони. Деякі вчені замість України називали просто Південь Європейської Росії. Волобуєв гостро критикував цих вчених та показав недосконалість зазначеної Схеми економічного районування СРСР.

Для подолання колоніальної спадщини України необхідно прискорити темпи розвитку обробної промисловості, особливо важкої. Виходячи з принципу рівності української економіки з російською, Волобуєв вимагав „ліквідації того відхилення розвитку продукційних сил України від об’єктивно найраціональнішого”, бо це відхилення „було наслідком певної колоніальної політики”. Він показав, що протягом 1926-1928 рр. найбільша увага приділялася промисловому розвитку Уралу та Сибіру, де прискореними темпами розвивалася електроенергетика, паливна, металургійна та машинобудівна галузі, розвиток яких в Україні свідомо гальмувався.

Аналізуючи бюджетну політику союзного уряду, Волобуєв показав, що велика частка бюджетних надходжень в економіку України централізовано передається іншим союзним республікам, а „існуючий порядок затвердження бюджетів перетворює так звані бюджетні права України в фікцію” [IV, с. 61].

Волобуєв зробив висновок, що українська економіка становить самодостатню єдність і спроможна „увійти до складу світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку” [IV, с. 72]. Цей висновок не втратив актуальності й в сучасний період, коли вирішується проблема Європейської інтеграції України.

Хоча стаття М.Волобуєва присвячена економічним проблемам України 20-х років ХХ ст., в ній автор порушив й деякі політичні проблеми, зокрема проблеми національної політики радянської держави. Він привернув увагу громадськості до численних порушень ленінської національної політики, що виявилось у великодержавному шовінізмі центральної влади до національних республік при формуванні бюджету та розміщенні промисловості.

Для вирішення розглянутих у статті економічних проблем Волобуєв сформулював ряд практичних висновків, з яких найважливіші такі:

„1. Слід переглянути районування Держплану і раз і назавжди відкинути спроби розривати єдиний український національно-господарський терен за критерієм поділу праці в межах колишньої Росії.

2. Треба забезпечити за українськими економічними центрами права й можливості дійсного керівництва всім народнім господарством без винятку...

5. Бюджетне законодавство слід індивідуалізувати, застерігаючи від занадто великого вилучення народно-господарських прибутків поза межі України і встановити за остаточну інстанцію затвердження українського бюджету ВУЦВК.

6. Сучасні плани індустріалізації треба переглянути, відкинувши тенденції розглядати руську економіку, як пануючу” [IV, с. 61,62].

Стаття закінчується таким патріотичним і оптимістичним реченням: „Не слід забувати, що Україна є не лише „Південь СРСР”, не можна, не припустимо забувати, що вона й Україна [IV, с. 62].”

Праця М.Волобуєва мала величезний суспільний резонанс і була сприйнята неоднозначно. Для тоталітарного радянського режиму вона стала тією бомбою, яка раптово розірвалася і зруйнувала хибні більшовицькі концепції та стереотипи будівництва соціалістичної економіки в СРСР. Для української інтелігенції, яка справді уболівала за долю України і прагнула підняти її економічне та соціально-політичне становище в СРСР, виступ Волобуєва був моральною підтримкою, дороговказом, яку треба будувати Україну і як обстоювати її права та місце в СРСР.

Дмитро Соловей у книзі "Голгота України" наводить деякі відгуки на статтю Волобуєва. П. Радченко і К. Батир писали: "Виступ Волобуєва справив таке враження, як і виступ Хвильового. Навіть більше. Бо виступ Хвильового був політичною декларацією українців, які вже приблизно знали, чого вони хочуть, а Волобуєв з'ясував навіть неукраїнцям колоніальну залежність України від Москви". Значення виступу Волобуєва зрозуміли тоді всі і Коряк мав рацію, коли писав, що "Волобуєв підводить економічну базу під хвильовизм" бо "у зв'язку з цим і є теорія Волобуєва про колоніальне становище України" (27).

С-ко, автор статті "Матеріали до історії шумскизму-хвильовизму" пише: „Ціла праця Михайла Волобуєва – це солідно науково-обгрунтований обвинувальний акт українства супроти московської колоніальної політики. Ціла праця вщерть переповнена фактами узурпаторської імперіалістичної політики царської й більшовицької Москви”.

"... але коли Москву залякали, ці загальнотеоретичні висновки Волобуєва, - пише С-ко, - то ще більше її злякали його практичні висновки. Зважаючи на ту ситуацію, в якій ті висновки робилися, автор мусів бути справжнім патріотом і мав не яку-небудь громадянсько-політичну відвагу" (27).

РОЗПЛАТА

Стаття М.Волобуєва викликала жваву дискусію в українському суспільстві, але її спрямованість йшла у розріз з настановами партії та уряду. ЦК КП(б)У організував гостру критику поглядів Волобуєва та його однодумців, яких звинуватили у пропаганді економічного націоналізму і пришили ярлик "волобуєвщини”.

В тому ж номері журналу "Більшовик України", в якому надрукована стаття М.Волобуєва, була опублікована стаття Андрія Річицького "До проблеми ліквідації пережитків колоніальності та націоналізму", в якій різко критикувалися теоретичні положення та практичні висновки, зроблені М.Волобуєвим у зазначеній праці. На думку критика, помилки М.Волобуєва полягали в тому що "методологію обгрунтування своїх поглядів на економічну систему Союзу він спирає на літературні праці... окремих економістів", а не на настанови партії та уряду. Критик заперечує виділення Волобуєвим двох типів колоній і протиставлення України як колишньої колонії європейського типу іншим радянським республікам, віднесенням до азіатських колоній, а також теорію економічної самостійності України за царату. Розглянувши теоретико-методологічні та історичні аспекти статті, критик приділяє головну увагу критичному аналізу поглядів М.Волобуєва на проблеми ліквідації пережитків колоніальної залежності України. Він прагнув довести помилковість концепцій М.Волобуєва про неможливість побудови

соціалізму в окремій країні, економічну цілісність УСРР як і РСФРР, надмірну централізацію управління економікою України тощо.

Спираючись на партійні настанови та статистичні дані, критик показав особливості розвитку економіки України у 20-х роках, місце, яке вона займала в Союзі, скільки коштує Україні перебування її у Союзі.

Завершуючи критичний аналіз праці М.Волобуєва, Річицький робить такий заідеологізований вбивчий висновок: "Таким чином, і в світлі теоретичної критики, і в світлі числової аналізи всякі розмови про колоніальний стан України в Союзі, про визиск її на користь інших республік (читай - РСФРР), про розколювання її економічної єдності є перекручування дійсності в угоду націоналістичній буржуазії, що через відлам УСРР од СРСР сподівається знищити диктатуру пролетаріату й повернути панування капіталу на Україні, є зрада марксизму й лєнінізму на користь буржуазного націоналізму" (21, с. 81). Автор вважав М.Волобуєва активним представником "українського націоналістичного руху".

На цьому критика М.Волобуєва не припинилася. У шостому номері журналу "Більшовик України" за 1928 р. надруковано дві критичні статті. Євген Гірчак в статті "Платформа українського націоналізму" звинуватив М.Волобуєва у спробі обґрунтувати теорію про конечність і необхідність виходу України із СРСР, боротьбу двох економік-української та російської, протиставлення України Росії, наявність порушень та ухилів в національній політиці партії. Автор прагне довести помилковість висновків вченого-патріота України, але марно. Волобуєв на прикладі бюджетної політики радянського уряду показав колоніальний стан України, яка була колонією європейського типу. Гірчак називає Волобуєва „новоявленим українським національним Геростратом" і звинувачує його у боротьбі проти економічної та національної політики ВКП (б). Автор вважає, що Волобуєв своєю статтею підтримує українську буржуазну контрреволюцію.

В цьому журналі видруковано також виступ Миколи Скрипника "З приводу економічної платформи націоналізму" при обговоренні статті М.Волобуєва в Інституті марксизму. Ми знаємо Скрипника як провідника українізації суспільства та захисника національних інтересів України, а тут він показав себе з іншого боку як заповзятий прибічник більшовицької антиукраїнської політики. Скрипнику бачите не сподобався об'єктивний висновок Волобуєва, що Москва тримає Україну в колоніальній залежності і, визискуючи її, не дає можливості їй нормально розвивати господарство.

Не будши фахівцем з економіки, Скрипник вдався до поверхової критики економічних концепцій Волобуєва та звинувачень його в українському націоналізмі. Так, Волобуєв – націоналіст в тому розумінні, що він сміливо виступив на захист української нації, за її право жити в СРСР на рівні з російською нацією. Якщо Скрипник вбачає націоналізм Волобуєва у його підтримці прагнень Компартії Західної України будувати соціалізм із врахуванням особливостей національного розвитку України, то

він цілком правий. Волобуєв доводить необхідність виправлення помилок національної політики партії.

Скрипник задав сам собі риторичне запитання: "Як же нам ставитись до волобуєвщини? А так, як однеслися до шумськизму, до хвильовизму. Вони ведуть до фашизму..." (26, с. 50). Такими наклепами і бездоказовими висновками рясніє вся стаття. На закінчення автор робить дивовижний безапеляційний висновок: "З наукового погляду теорія Волобуєва абсолютно невірна, неправильна, перекручена вся історія і перекручена цілком з погляду національного питання". (26, с. 50)

З наведеного аналізу напрошується висновок, що це не наукова стаття, а замовний політичний пасквіль на вченого-справжнього патріота України. За іронією долі заповзяті критики М.Волобуєва закінчили життя трагічно. Річицький та Гірчак були репресовані, а Скрипник, доведений до відчаю, застрелився.

Самого М.Волобуєва до слухної нагоди не чіпали. Лише приневолити до традиційного для тоталітарної системи самокаяття. У 1928 р. в журналі "Більшовик України" вміщено покаяного листа, в якому він заявив про визнання своїх поглядів у статті помилковими, відмову від практичних пропозицій "у справі економбудівництва", боротьбу "з націоналістичними ухилами всіх відтінків за правильну лєнінську лінію національної політики, що її ВКП (б) та КП(б)У проводять". (V) У зв'язку з тим, що стаття М.Волобуєва набула широкого розголосу за кордоном, особливо серед української діаспори, партія вважала, що покаяного листа замало і примусила М.Волобуєва підготувати статтю з обґрунтуваннями помилковості та хибності своїх попередніх поглядів. У 1930 р. в журналі "Більшовик України" опублікована велика стаття М.Волобуєва "Проти економічної платформи націоналізму" із підзаголовком "до критики волобуївщини", в якій автор розкрив п'ять основних методологічних помилок власної концепції розвитку економіки України в кінці XIX – на початку XX ст. Проте цю статтю не слід розглядати лише як самокритику, в якій автор відмовляється від своїх попередніх поглядів. Як великий вчений-економіст він поглиблює у цій праці теоретичні положення про типологію колоній, напрями колоніального розвитку та характеризує "українську дореволюційну економіку як колоніальну" (VIII).

Щодо національної політики Волобуєв погоджувався, що його теорія збігалася з поглядами утопістів та їх тлумаченням лєнінського гасла про право націй на самовизначення. Він уточнює своє розуміння двох шляхів вирішення проблеми самовизначення.

Значну увагу в своїй праці Волобуєв приділив проблемі економічного районування. Проаналізувавши великий обсяг статистичної інформації, він показав позитивні зрушення в розміщенні продуктивних сил СРСР та спеціалізації економічних районів в період виконання першого п'ятирічного плану розвитку господарства. Вчений сподівався, що цією статтею, написаною з марксистсько-лєнінських позицій і спрямованою

проти українських націоналістів та їх лідерів за кордоном, він спокутує "провину" перед правлячим режимом.

У 1930 р. відбувся XI з'їзд КП (б)У, який констатував: "За звітний період партія до кінця викрила й розгромила в своїх рядах шумськизм, волобуєвщину, хвильовизм..." За цими вигаданими поняттями стояли лише О.Шумський, М.Волобуєв та М.Хвильовий.

З початку 1933 р. політична ситуація в Україні значно погіршилася. Це було пов'язане з направленням з Москви до Києва П.Постишева, який обійняв посаду першого секретаря ЦК КП (б)У. На об'єднаному пленумі ЦК КП (б)У та ЦКК 7 лютого було закликано "всіх членів організації оголосити нещадну боротьбу всім антирадянським елементам, які пролізли в окремі парторганізації". З цього часу в Україні починається нова чистка партії і нова хвиля арештів опозиції.

1 березня 1930 р. був увільнений з посади наркома освіти Микола Скрипник. 13 травня заарештовано Олександра Шумського, який проживав у Москві. Він був засуджений на 10 років виправно-трудова робіт. Його звинуватили у причетності до Української військової організації (УВО), яка начебто готувала збройне повстання з метою відриву України від СРСР і проголошення Української самостійної соборної держави. У 1933 р. ДПУ сфабрикувало кримінальну справу УВО, за якою у Києві, Харкові та Москві було арештовано більше сотні вчених, письменників та інших представників української інтелігенції. 7 липня Скрипник, не витримавши психологічного тиску та образливих звинувачень від членів Політбюро ЦК КП (б)У, застрелився.

У листопаді 1933 р. відбувся об'єднаний пленум ЦК КП(б)У та ЦКК, який прийняв рішення переглянути національну політику партії під кутом зору її "нового курсу". Пленум проголосив основною небезпекою в державі "український націоналізм" і вирішив розгорнути масову чистку партії. Хвиля арештів дійшла й до М.Волобуєва. 8 грудня він був арештований, а на його квартирі зроблено обшук. Почалися допити. 13 грудня Президія ЦКК КП (б)У "за активну участь у контрреволюцій, фашистській організації" виключила Волобуєва з партії. 22 січня 1934 р. Волобуєв підписав протокол в якому зізнався, що належав до "контрреволюційної української організації", куди його втягнув Микола Хвильовий. У протоколі зафіксовано, що ця організація мала в СРСР два центри-Московський на чолі з Олександром Шумським та харківський, очолюваний Михайлом Яловим. Волобуєв дав "розгорнуті свідчення" про цю міфічну Українську військову організацію.

26 лютого 1934 р. судова трійка при Колегії ДПУ УСРР засудила М.С.Волобуєва на п'ять років позбавлення волі та заслала до Казахстану. Відбував він покарання у м. Уральську. Невдовзі туди ж приїхали дружина, донька і мати Михайла Симоновича, які знімали квартиру. Донька розповіла випадок, коли батько виконуючи якесь завдання, попав у буревій, заблудився в степу і ледве не замерз.

Восени 1936 р. Михайло Волобуєв достроково був звільнений з ув'язнення, але йому було заборонено повернутися в Україну і займатися викладацькою роботою. Декілька років він жив у Краснодарі і тричі (у 1937, 1941 та 1943 рр.) звертався до ЦК ВКП(б) з проханням реабілітувати його, але все було марно. Працював начальником планового відділу міськвиконкому.

З проживанням на Кубані пов'язана цікава сторінка його діяльності. Г.П.Іванов у статті „У передгір'ях Кавказу" так описав підпільну діяльність Волобуєва: „Вміло діяв під носом ворога здібний конспіратор професор економічної географії М.С.Волобуєв. За завданням групи „Кубанці"(А.Д. – партизанська розвідувальна група) він влаштувався кореспондентом фашистської газети „Кубань", що видавалася російською мовою. Роз'їжджаючи за завданнями редакції, Волобуєв збирав цінні відомості про противника. Найменша необережність, розгубленість чи непродумана дія могла вартувати йому життя. Спочатку фашисти встановили за Волобуєвим стеження. Одного разу Волобуєв був затриманий патрулем та доставлений у комендатуру, де підданий провокаційному допиту та обшуку. В його квартирі неодноразово проводилися тасмні обшуки. Проте ворог так і не зміг натрапити на слід справжньої діяльності патріота.

Співробітництво в газеті дало можливість Волобуєву безперешкодно відвідувати багато закладів та підприємств. Під приводом збору відомостей для репортажів про життя і враження гітлерівських солдат та офіцерів підпільник попадав у розташування військ і військових об'єктів ворога, відвідував відомства окупаційних властей. Все це давало йому можливість добувати досить важливі відомості. За повідомленнями Волобуєва радянська авіація неодноразово проводила бомбардування ворожих об'єктів у Краснодарі. Завдяки його даним вона вивела з ладу аеродром, зруйнувала площадку з установками для управляємих снарядів „ФАУ-1" та „ФАУ-2", знищила розташовані у приміській зоні Краснодара склади з боєприпасами та інші об'єкти" [8, с. 526-527].

У період десталінізації М.Волобуєв знову почав клопотатися про свою реабілітацію. У 1956 р. він пише лист Генеральному прокурору СРСР Р.А.Руденку, в якому зазначає: "Я в ході слідства підписав вигадані свідчення, взяв на себе провину за надумані "контрреволюційні" злочини, яких я не скоював-участь у підпільній організації боротьбистів, розробка для неї "програми" тощо" (33,с.105). Постановою Президії Харківського обласного суду від 23 серпня 1957 р. були скасовані постанови Судової трійки при Колегії ДПУ СРСР від 26 лютого та 8 травня 1934 р., справу М.С. Волобуєва припинили з формулюванням: "За недостатністю зібраних у справі доказів".

Отже, нарешті поневіряння вченого закінчилися, він був реабілітований, а його чесне ім'я повернуте науці та суспільству. Проте це було не зовсім так, про що свідчить наступна оповідь.

ГІДНЕ СЛУЖІННЯ НАУЦІ

Повернувшись із заслання, Михайло Симонович вирішив підвести ризику під попередньою науковою діяльністю, щоб гніт минулого не тяжів над ним, і почав нове наукове життя. Для цього він змінив прізвище, додавши до нього прізвище дружини і таким чином став Волобуєвим-Артемовим. Не менш важливою була зміна напрямів та пріоритетів наукової діяльності. Подальшу наукову діяльність він здійснював в галузі економічної географії.

Волобуєв-Артемов залишив невелику наукову спадщину, але цінність її визначається не кількістю праць, а їх високим науковим рівнем. Головну увагу в своїй науковій творчості він приділяв розробці теоретичних та методологічних засад економічної географії. Як непересічна особистість і талановитий вчений-теоретик він мав власну думку в науці, яка багато в чому не збігалася з думками провідних радянських економіко-географів, які у середині ХХ ст. були "авторитетами" в географічній науці Радянського Союзу (М.Баранський, Ю.Саушкін, В.Анучин, М. Ляліков тощо).

Волобуєву-Артемову довелося недовго працювати на географічній ниві, лише 24 роки (1948-1972 рр.). За нашими даними, він опублікував один підручник, 3 брошури та 12 наукових статей. (IX-XXIV). Проте відомо, що значення внеску, зробленого вченим в науку, полягає не стільки у кількості виданих наукових праць, скільки у глибині висунутих ним теорій, концепцій та гіпотез. Опосередкованим показником є частота використання в науці праць вченого. Праці Волобуєва-Артемова цитували майже до кінця ХХ ст., а деякі його ідеї, зокрема про територіальний поділ праці, не втратили актуальності й дотепер.

У 1953 р. в центральному органі Всесоюзного географічного товариства М.Волобуєв-Артемов опублікував свою першу післявоєнну статтю "Еще о методологических основаниях экономической географии и о борьбе с пережитками геттнерианства", в якій піддав критиці погляди деяких московських географів. Він вважав, що "голова "районної школи" М.Баранський збочується на позиції ідеалістичного розуміння району як на довільно створювану конструкцію, а не об'єктивну сутність" (X). Автор звинуватив М.Баранського у пропаганді "хибної геттнерівської методології".

Німецький географ Альфред Геттнер у своїй праці "География, ее история, сущность и методы" (1935) вважав, що "географія – хорологічна наука про земну поверхню, яка вивчає земний простір за його відмінностями та просторовими взаємовідношеннями". На перший план вчений висував просторові відношення, поєднання та зв'язки. Волобуєв-Артемов не поділяв хорологічну концепцію і критикував її прихильників. До геттнеріанців він відніс також Ю.Саушкіна, який стверджував, що "економічна географія вивчає не розміщення виробництва, не історію суспільства, а ту територію, на якій відбувається розвиток галузей

народного господарства, розміщення виробництва". Саушкін приходив до такого ж висновку, до якого прийшов Геттнер" (VIII). Дісталось й М.Лялікову за "поширення помилок" П.П.Семенова-Тян-Шанського щодо "ємності території для населення" (X).

Заслужують на увагу останні 20 років життя та науково-педагогічної діяльності М.Волобуєва-Артемова. Чому він переїхав з Краснодару до Ростова-на-Дону? Головна причина була у стані його здоров'я. Через вологий клімат у Краснодарі у Михайла Симоновича загострилося захворювання бронхіальною астмою. Він не міг спати, задихався, дружина чим могла лікувала, але хвороба розвивалася. Єдиним виходом стала зміна місця проживання. У 1947 р. родина переїздить до Ростова-на-Дону, де клімат був сухим і хвороба відступила від вченого.

З 1948 р. Михайло Симонович завідує кафедрою економічної географії Ростовського фінансово-економічного інституту (тепер це Державний економічний університет). Завдяки знанням англійської, німецької та французької мов, він знайомиться з новітньою зарубіжною економічною, географічною літературою і використовує її у викладацькій та науковій діяльності. На 50-ті роки припадає активна наукова діяльність вченого. Він розробляє проблеми методології економічної географії, міжнародного територіального поділу праці, політичної географії світу. З 1953 р. вчений організовує видання „Наукових записок...“ кафедри економічної географії фінансово-економічного інституту, що виходили близько десяти років. Велику увагу він приділяв підготовці науково-педагогічних кадрів, постійно мав аспірантів, які своєчасно захищали дисертації.

У 1953 р. Волобуєву-Артемову запропонували очолити також кафедру економічної географії Ростовського-на-Дону державного університету, якою до цього керував Гозулов Авдей Ілліч, відомий вчений-статистик, але через хворобу відмовився від керівництва. Михайло Симонович недовго був завідувачем, тому що взаємовідносини між ним і викладачами не склалися. Поки ректором університету був Альохін ставлення до опального вченого було відносно нормальним. Коли ж у 1957 р. ректором університету було призначено члена-кор. АН СРСР Юрія Жданова, сина відомого партійного діяча А.А.Жданова, ситуація навколо вченого погіршилася і у 1957 р. Волобуєва-Артемова зняли з посади завідувача. До 1960 р. він ще працював на своїй кафедрі, але погіршення відношень до нього призвели в кінці кінців до звільнення його з роботи в університеті (23 с. 81). На жаль, детальніше всі обставини праці, стосунків з викладачами та причини звільнення нам невідомі. Відомо лише те, що три роки кафедру очолював доц. Д.С.Тимошкін, а з 1961 р. – геолог Микола Родзянко (у 1950 р. географічний та геологічний факультети були об'єднані).

В Ростовському-на-Дону держуніверситеті я вчився з 1954 по 1959 рік. У 1956-1957 рр. Михайло Симонович читав нам дві дисципліни: Вступ

в економічну географію та Економічна географія США. У наших душах він залишив найяскравіші враження і величезну симпатію до нього. Він був блискучим лектором, чудовою людиною і класичним інтелігентом. Я й зараз пам'ятаю його образ: низенький, чорнявий, з гострою борідкою та невеликими вусами, в окулярах. Слухати його було радістю для нас. Його лекції відвідували всі студенти, хоча на заняття до інших викладачів ходили, як правило, не всі. Завдяки лекторській майстерності, він швидко заволодівав увагою аудиторії і тримав її до кінця лекції. Через емоційність лекцій, величезну ерудицію професора із задоволенням слухали не лише студенти, але й робітники, селяни, інтелігенція, перед якими він виступав по лінії Товариства „Знання”. Наш улюблений викладач завжди з нами в душах та на випусковій фотографії. Проте нам, студентам, нічого не було відомо про минуле життя М.Волобуєва–Артемова. Викладачі приховували від нас його науковий подвиг, гіркоту розплати, мужність. Ми лише чули, що він сидів за ґратами, чи був на засланні, але хто тоді не був засланим. Тоді це нас якось не цікавило і було другорядним.

Університетський період життя і творчості М.Волобуєва-Артемова був досить яскравим та плідним. Слід зазначити, що в університетських наукових виданнях він майже не друкувався. В кінці 50-х та на початку 60-х років він друкується головним чином у працях Ростовського фінансово-економічного інституту.

М.Волобуєв-Артемів брав активну участь в дискусії з методологічних питань економічної географії, яка велася у 50-х роках на шпальтах журналів "Вопросы философии" та "Известия Всесоюзного географического общества". Це була вже друга дискусія, перша тривала у 20-30-х роках і започаткована фізико-географом Андрієм Григор'євим, який у 1925 р. в збірнику "Вопросы страноведения" виступив як прихильник та пропагандист в радянській географії ідей свого вчителя відомого німецького географа Альфреда Геттнера. На думку Геттнера географія є одночасно наукою природничою і гуманітарною, тобто єдиною географією. Пізніше Григор'єв відійшов від геттнеріанства і поділяв визначення економічної географії як самостійної суспільної науки, предметом якої є розміщення виробництва, яке було прийняте першим з'їздом Всесоюзного географічного товариства (1932 р.). У доповіді на другому з'їзді ВГТ (1955 р.) акад. А.Григор'єв знову став на позиції єдиної географії. За помилковість та непослідовність поглядів Григор'єва його критикував відомий лєнінградський економіко-географ Олег Константинов (13). Його здивувала спроба фізико-географа, який не розуміє законів розвитку суспільства, тлумачити методологічні питання економічної географії. Більш того його погляди поділяли інші відомі фізико-географи (акад. Віктор Сочава та Лев Берг). На позиціях "єдиної географії" стояли також представники московської "районної школи" економічної географії, заснованої у 30-х роках Миколою Баранським і розвиненою у 40-50-х роках його учнем і послідовником Юліаном Саушкіним. У 1951 р. Михайло

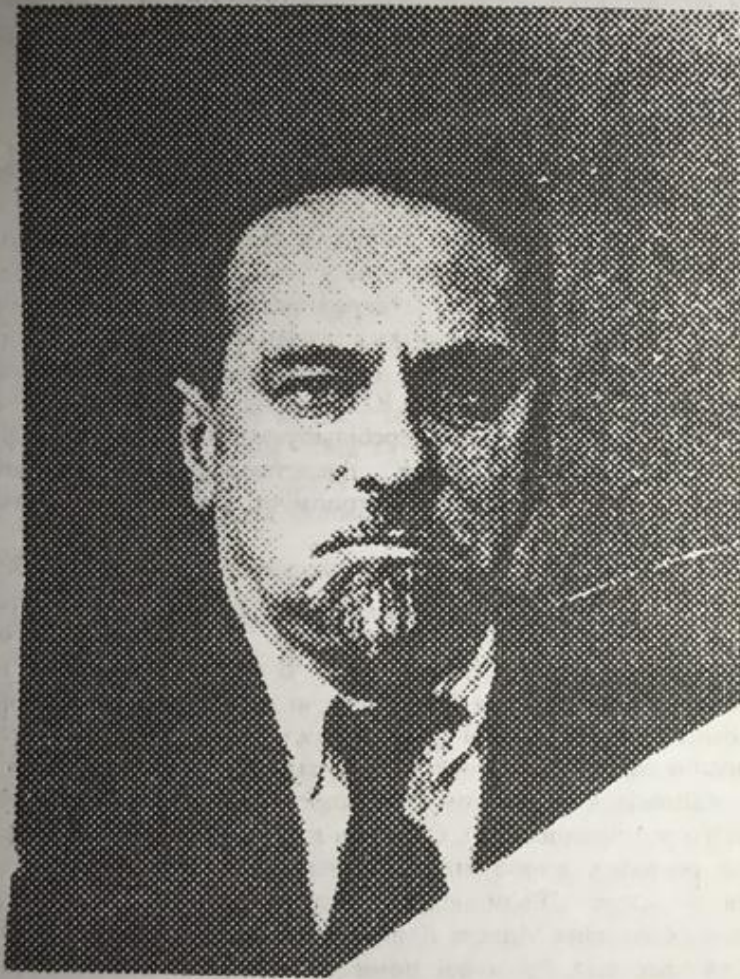
Жирмунський виступив із критикою поглядів Ю.Саушкіна, який вважав, що "географічна наука – це наука по географічне середовище". Жирмунський стверджував, що "економічна географія вивчає в їх історичному розвитку конкретні форми, характер та закономірності розміщення виробництва..." (9, с. 79). У ході дискусії Ю. Саушкін різко розкритикував погляди М.Жирмунського і стверджував, що "розміщенням виробництва повинна займатися економічна наука, тому що неможливо відривати питання розвитку виробництва від його розміщення" (24).

М.Волобуєв-Артемів, втрутившись у цю дискусію, рішуче підтримав погляди М.Жирмунського, О.Константинова та Я. Фейгіна Український економіст член-кор. АН УРСР Яків Фейгін у 1951 р. в журналі „Вопросы философии” надрукував статтю, в якій виклав власну позицію щодо предмету та завдань економічної географії. Він вважав, що „економічна географія – наука про географічне розміщення виробництва, про умови та особливості його розвитку в різних країнах та районах” (29, с. 151). Вчений виступив з критикою поглядів представників „радянської районної школи” М.Барановського та Ю.Саушкіна на предмет економічної географії. На думку Я. Фейгіна, „перебільшуючи значення географічних відмінностей” „від місця до місця”, представники „районної школи” нехтували те головне, що зближує економічні райони та визначає їх розвиток” (29, с. 154).

Волобуєв-Артемів у статті, опублікованій в 1958 р. у збірнику наукових праць Ростовського-на-Дону фінансово-економічного інституту, підтримав і розвинув погляди Я.Фейгіна та захистив його від необґрунтованої критики В.Анучина (XVI). В той же час вчений піддав гострій критиці Ю.Саушкіна за його позицію щодо предмета економічної географії. Він переконливо довів помилковість твердження Ю. Саушкіна, що "розміщення виробництва невіддільне від його розвитку у часі, тому наука, що займається розвитком виробництва (політекономія), повинна вивчати і його розміщення" (X). Сьогодні кожному студентіві-економісту відомо, що розвиток виробництва вивчає економічна історія, а його розміщення – наука "Розміщення продуктивних сил". Дісталось й одностуденту Ю.Саушкіна Миколі Лялікову, який у своїх працях, на думку М.Волобуєва-Артемова, "посилає помилку П.П.Семенова-Тян-Шанського щодо ємності території для населення".

М.Волобуєв-Артемів у зазначеній статті стверджував: "Ні, економічна географія не "галузь географічної науки", а цілком самостійна суспільна наука, по відношенню до якої фізична-географія – одна із суміжних наук. Ніякої "географічної науки" як цілого не існує та існувати не може, тому що у світі немає особливого роду „географічних процесів”, що не належать ні до групи суспільних, ні до групи природних явищ." (X, с. 174).

З різкою критикою статті М.Волобуєва-Артемова виступив Ю.Саушкін, який відкинув всі звинувачення на свою адресу. Він

Волобуєв після повернення із заслання (1937 р.)

стверджував, що стаття М.Волобуєва-Артемова "не пояснює, а заплутує головні положення економічної географії". За переконанням Ю.Саушкіна "економічна географія – наука про географічні відмінності в районних комбінаціях продуктивних сил, що виникають в процесі розвитку суспільства та освоєння ним природного середовища" (24, с.621). Заперечуючи звинувачення М.Волобуєва-Артемова у належності до геттнеріанства, Ю.Саушкін вважає, що радянські економіко-географи займаються вивченням і території, і розміщення, але у рамках "систем територіальних комплексів продуктивних сил". На його думку, погляди М.Волобуєва-Артемова щодо сутності економічної географії та її місця в системі наук взагалі ведуть до "ліквідації" географії як науки. Ю. Саушкін робить суб'єктивний висновок, що "ліквідаторські тенденції деяких географів є зараз найголовнішим гальмом розвитку радянської географії" (24 с. 623). Розглядаючи сутність "районного напрямку" в радянській економічній географії, Ю.Саушкін стверджує його прогресивний характер і вбачає помилковість та протиріччя щодо цього поглядів М.Волобуєва-Артемова.

З критикою М.Волобуєва-Артемова виступив також Микола Ляліков, який відкинув звинувачення і доводив свою правоту (15). Він спробував переконати читача у правильності вживання ним наукових понять "ємність території для населення", "географічний поділ праці" (замість "територіального поділу праці ..."). Ляліков намагався довести помилковість та необ'єктивність поглядів М.Волобуєва-Артемова, висловлених ним у вищезазначеній статті.

Інший московський географ Всеволод Анучин різко критикував статтю М.Волобуєва-Артемова, концепцію якого назвав „ліквідаторською”, тому що вона відриває економічну географію від фізичної і не визнає взаємодій між природою та суспільством. На думку В. Анучина, М. Волобуєв-Артемов необгрунтовано спробував „приписати радянській географії „серйозні звинувачення” (3, с. 179).

На захист поглядів М.Волобуєва-Артемова виступив відомий ленінградський економіко-географ Борис Семевський (25). Він вважав помилками Ю. Саушкіна протиставлення "економіко-географічного районування" економічному районуванню та обмеження завдань економічної географії географічними характеристиками окремих територій (районів).

Не залишилися осторонь дискусії і ростовські друзі (М.Ізраїлев) та колеги по кафедрі економічної географії РДУ (Д.Тимошкін, М.Хромов, П. Тихонов), які у колективній статті в "Известиях..." ВГТ виступили на захист Михайла Симоновича. Вони стверджували, що висунуті Ю.Саушкіним в ході дискусії "нові ідеї не зменшують, а навпаки збільшують його помилки та хиби" (28,с. 435). У запалі полеміки Ю.Саушкін, на думку авторів, переплутав об'єкт і предмет економічної географії. Вони не поділяють визначення Ю. Саушкіним предмету

Волобуєв-розвідник краснодарського підпілля (1942 р.)

економічної географії як "науки про географічні відмінності в районних комбінаціях продуктивних сил..." і вважають, що її предметом є розміщення суспільного виробництва. На їх думку, неправильним слід вважати введення Ю.Саушкіним в науковий обіг терміну "географічний поділ праці", потрібно "територіальний поділ праці", а "відкритий" ним "економіко-географічний район" не є об'єктивною категорією, а до кінця надуманим поняттям. На закінчення статті автори, підтримуючі принципові методологічні позиції М.Волобуєва-Артемова, зробили загальний висновок, що "економічна географія, як наука суспільна і економічна, має один загальний для всіх економічних наук об'єкт вивчення... об'єктом вивчення економічної географії є виробництво, а предметом її вивчення – розміщення цього виробництва та територіальний поділ праці" (28, с. 437).

У середині 50-х років дискусія майже завершилася порозумінням та примиренням протиборствуючих напрямів географічної науки, але ненадовго. Після виходу з друку у 1960 р книги Всеволода Анучина "Теоретические проблемы географии". почався новий третій більш гострий етап дискусії, в якому окрім географів взяли участь і філософи, але ця дискусія відбувалася вже без участі М.Волобуєва-Артемова.

У 1954 р. у видавництві Харківського університету була видана головна праця М. Волобуєва-Артемова "Лекции по вопросам методологии экономической географии" (частина I). Відомо, що у 1956 р. Михайло Симонович підготував до друку другу частину своїх „Лекцій...”, однак вони так і не побачили світ. Конкретні причини цього невідомі, але здається, що немаловажну роль відіграло зняття його у 1957 р. з посади завідувача кафедри новим ректором університету. „Лекції...” мали підзаголовок „Вступ до „економічної географії” і слугували підручником для студентів із спеціальності „економічна географія”. В них популярно було викладено основи теорії та методології економічної географії, зокрема таких наукових положень, як сутність економічної географії та її місце в системі наук, територіальний поділ праці, географічне середовище, географічне положення тощо.

Волобуєв-Артемов розглядав економічну географію як суспільну науку, „яка вивчає розміщення виробництва і територіальний поділ праці в конкретному фізико-географічному та історичному середовищі та досліджує закономірності, що управляють цими суспільними процесами” (XI, с.4). Він вважав, що розміщення виробництва, хоча і невіддільне від його розвитку, але має свої особливі закономірності, вивчення яких становить завдання економічної географії.

У II главі „Лекцій...” Волобуєв-Артемов обґрунтував своє розуміння географічного положення та його роль у територіальному поділі праці. Він стверджував, що з розвитком продуктивних сил змінюється ступінь та характер впливу географічного середовища на суспільство та суспільне виробництво, послаблюється залежність суспільства від природи. В даному

підручнику автор приділив велику увагу географічному положенню, яке він поділяє на фізико-географічне, економіко-географічне, політико-географічне та воєнно-географічне. Він не поділяє визначення економіко-географічного положення, даного М.Баранським, і дає власне: „Економіко-географічним положенням називаються певні просторові відношення, тобто розташування території або пункту відносно економіко-географічного оточення, а отже відносно інших господарських центрів, економічних районів, країн, ринків, транспортних шляхів та до фізико-географічного положення” (XI).

Сформульовані Волобуєвим-Артемовим теоретичні положення в галузі економічної географії не втратили актуальності й дотепер, але, на жаль, потрібно відзначити, що сучасні географи і економісти не посилаються на праці цього вченого, вони просто їх не знають. Сподівасмося, що ця праця допоможе молодим українським вченим пізнати ідеї цього талановитого, мужнього і визначного вченого. У наукових збірниках кафедри економічної географії РФЕІ Волобуєв-Артемов опублікував дві методологічні статті про територіальний поділ праці, в яких розкрив своє бачення цього складного економічного та географічного явища. За визначенням автора „територіальний поділ праці - це система економічних взаємозв'язків та взаємовідношень, що відображають особливості даного засобу виробництва та разом з тим нової продуктивної сили праці” (XXIV). Він розглядав економічний район як „економічно сформовану ланку внутрішнього територіального поділу праці окремої країни, що зазнає впливу міжнародного поділу праці” (XXIV). Вищими формами територіального поділу праці є спеціалізація та кооперування.

Значну увагу вчений приділяв розкриттю загальних закономірностей формування економічних районів та міжнародного поділу праці при капіталізмі. Розвиток територіального поділу праці в умовах капіталізму веде до утворення економічної єдності території. Волобуєв-Артемов вважав, що закони розміщення виробництва і територіального поділу праці – це особлива різновидність економічних законів – економіко-географічні закони.

У статті „До теорії формування внутрішнього (міжрайонного) територіального поділу праці при капіталізмі”, опублікованій у 1958 р., Волобуєв-Артемов піддав різкій критиці погляди В.Анучина. Він підкреслював, що В.Анучину як „заповзятому прихильнику „єдиної географії”, антинауковий смисл якої показаний нами в літературі, відмова від визнання детермінуючого впливу природного впливу вважається індетермінізмом” (XVI). У відповідь на критику Анучиним Я.Фейгіна Волобуєв-Артемов захищає погляди останнього на предмет і завдання економічної географії (29).

Волобуєв-Артемов постійно цікавився розвитком економічної та географічної науки в Україні. В цій статті він підтримував погляди українських вчених (О.Румянцев, Я.Фейгін, К.Воблий), які у 1952 р. у

підручнику „Нариси економічної географії УРСР” заявили про існування „окремої економічної науки – економічної географії” (17, с. 5).

Коло наукових інтересів М. Волобуєва-Артемова не обмежувалося теорією економічної географії. До його наукового доробку потрібно віднести також праці з економічної та політичної географії світу. У 50-х роках він опублікував ряд праць з проблем політичної карти світу (XII, XXI), розпаду колоніальної системи світу (XIV), типології капіталістичних країн (XV), проблем територіальних вод та відкритого моря (XIV). Як бачимо, наукові інтереси вченого були широкими, з кожної з порушених проблем він подав конкретні пропозиції щодо їх вирішення.

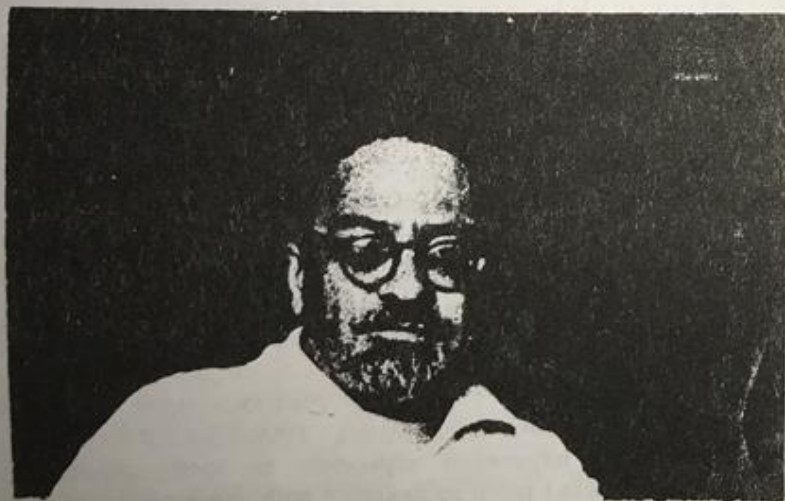
Важливо зазначити, що Михайло Симонович постійно цікавився науковим, економічним, політичним, культурним життям в Україні. У листі до проф. Юрія Шаповала донька Волобуєва-Артемова Валерія так згадувала про свого батька: „...свої любові до України він не приховував. Любив одягати українські вишиванки, щиро захоплювався красою українських пісень, української мови” (33, с.110). Розуміючи неможливість свого повернення до Харкова, він мріяв щоб хоча його діти або онуки жили і працювали в Україні задля її добра і блага.

Донька вченого Валерія Михайлівна Артемова у 1952 р. після завершення навчання на хімічному факультеті Ростовського-на-Дону державного університету поступила в аспірантуру в Московський науководослідний інститут хімії. У 1956 р. у зв'язку із заміжжям і народженням дитини вона повернулася до Ростова-на-Дону, а у 1961 р. захистила дисертацію та здобула вчений ступінь кандидата хімічних наук. Через відсутність вакансії на „рідній” кафедрі Валерія у серпні 1961 р. була прийнята за конкурсом на посаду доцента кафедри неорганічної та фізичної хімії Донецького інституту радянської торгівлі (тепер Державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського). Протягом 1963-1965 рр. вона завідувала цією кафедрою, а взагалі працювала в університеті до липня 1988 р., тобто до виходу на пенсію. Отже мрія Михайла Симоновича, щоб донька та онуки жили в Україні, здійснилася. Однак спроба його переїхати до доньки була невдалою.

Перш за все слід зазначити, що проф. Юрій Шаповал у книжці „Невигадані історії” подає неточну інформацію, що „у 1961 р. Волобуєв переїхав у Донецьк, де працював у торговельному інституті” (32, с. 202). В архіві Університету ми не знайшли особової справи Волобуєва-Артемова, її і не могло бути, тому що, за словами доньки, батько в Інституті не працював. За домовленістю з тодішнім ректором проф. Ф. Д. Фесенко протягом 1961-1962 навчального року Волобуєв-Артемов тимчасово виконував обов'язки наукового керівника та консультанта декількох аспірантів та докторанта і тричі на декілька днів приїздив у Донецьк. Проте через забруднене повітря міста у Михайла Симоновича посилювалася астма і він більше в Донецьк не приїздив.

Волобуєв-Артемів у 1948 р.

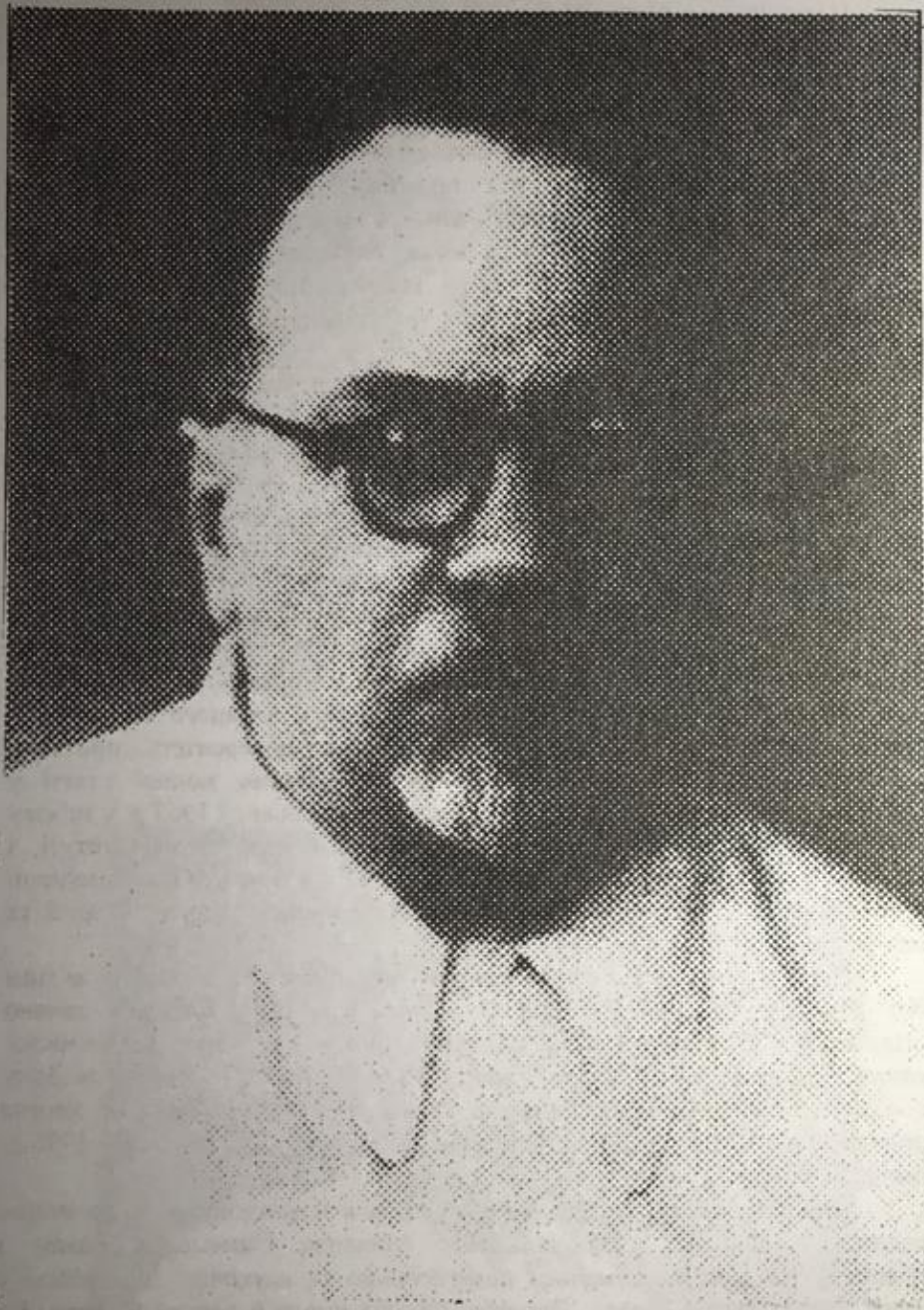
Волобуєв-Артемів в середині 50-х років

Перебуваючи у Донецьку у червні 2005 р., я вперше зустрівся з Валерією Михайлівною, яка надала мені багато матеріалів, фотографій та іншої інформації про свого батька, за що я їй дуже вдячний і завдяки чому стало можливим доопрацювання та вихід у світ другого видання даної брошури. Хочу також поділитися з читачем своїми враженнями від зустрічі та бесіди з пані Валерією, яка проживає в родині доньки Ніни Олександрівни Криковцевої. Слід сказати, що Валерія дуже схожа на свого батька: така ж низенька, обличчя та погляд батькові, товсті окуляри через спадкову велику короткозорість. Мені здалося, що донька перейняла у батька деякі манери розмовляти та доводити істину в своїх висловлюваннях.

Про останній період життя та творчої діяльності М. Волобуєва-Артемова у 60-х та на початку 70-х років відомо дуже мало. Незаперечним є той факт, що в газеті Ростовського-на-Дону фінансово-економічного інституту „Советській економіст” від 23 січня 1963р., яку люб'язно подарувала мені пані Валерія, опубліковано коротку біографію та вітання завідувачому кафедрою економічної географії Інституту Михайлу Симоновичу Волобуєву-Артемову з нагоди його ювілею – шестидесятиліття. Невідомо, як довго він завідував кафедрою, але опосередковані дані дають деякі уточнення. За нашим покажчиком, останню статтю вчений опублікував у 1963 р. у збірнику праць РФЕІ. Як свідчать матеріали біобібліографічного довідника, виданого бібліотекою Ростовського-на-Дону державного економічного університету, протягом 1964 – 1972 рр. Волобуєв-Артемів не опублікував жодної статті у збірниках наукових праць РФЕІ [16]. За словами доньки, у 1963 р. у зв'язку із погіршенням стану здоров'я батько звільнився з роботи в Інституті і більше ніде не працював та перебував на пенсії, він мав лише епізодичні наукові зв'язки з Інститутом, де у нього залишилися аспіранти, друзі та однодумці.

У 60-ті роки Михайло Симонович часто хворів, доглядала за ним його дружина Варвара Іванівна. З роками стан його здоров'я значно погіршився і 20 червня 1972 р. Михайло Симонович помер від серцево-судинної дистонії, на 69-му році життя. Поховали його в Ростові-на-Дону на одному з місцевих цвинтарів, на якому саме донька так і не змогла пригадати. У 1973 р. дружина переїхала до доньки у Донецьк, де у 1975 р. померла.

Завершуючи цей огляд, хочу підкреслити важливу роль родинних традицій в процесі життєдіяльності. Михайло Симонович разом з дружиною все життя займалися педагогічною та науковою діяльністю у вищих навчальних закладах. Дорогою батьків пішла й донька Валерія. На моє запитання: „Чому ви обрали фах хіміка, а не економіста, як батько?” вона відповідала: „Я хотіла бути поза політикою та економікою, за що постраждав мій батько.” Проте, як не дивно, її донька Ніна стала економістом, має науковий ступінь кандидата економічних наук, як дідусь

Волобуєв-Артемів в 1959 р.

Михайло, і працює доцентом кафедри маркетингу та комерційної справи Донецького університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Більш того цього року став студентом цього Університету правнук Сашко, який мріє продовжувати традиції дідуся та матері щодо напрямку життєдіяльності. Як бачимо, пам'ять попереднього покоління, його здобутки та родинні традиції передаються новому поколінню, яке примножує їх і доводить безперервність традицій українського народу.

ПІСЛЯСЛОВО

Минуло 33 роки з того часу, як відійшов в інший світ визначний український економіст та географ Михайло Волобуєв (Волобуєв-Артемів), який залишив пам'ять про себе серед тих, хто добре знав його і працював з ним на викладацькій ниві, або слухав його чудові лекції та здавав йому іспити. Пам'ять про вченого залишається у його працях, його науковій спадщині. Спадщина М.С. Волобуєва (Волобуєв-Артемів) невелика але вагома тим, що він плідно розробляв актуальні проблеми розвитку економіки України та теорії економічної географії.

Яке значення для сучасників, зокрема українських вчених-економістів та географів має наукова спадщина вченого, його життя та наукова діяльність? З позицій сьогодення, для незалежної Української держави потрібно повернути із небуття чесне ім'я цього українського вченого-патріота, який все життя боровся силою свого переконливого слова за істину, за правду і за Україну.

У 20-х роках минулого століття він сміливо виступив проти колоніального становища економіки України і запропонував шляхи виходу з нього, довів необхідність рівноправного положення України з Росією у межах СРСР. За це тоталітарний режим його покарав. У 50-х роках вчений вдруге вступив у двобій на цей раз з провідниками російської географічної науки, які не сприймали його наукових ідей, що йшли врозріз із їхніми, які були тоді панівними в СРСР. Незважаючи на те, що його перестали друкувати в центральних географічних журналах вчений не поступився своїми науковими принципами. Він друкувався лише в ростовських виданнях, але залишився принциповим своїх наукових поглядів.

Для молодих українських вчених Волобуєв (Волобуєв-Артемів) є прикладом мужності та принциповості вченого, його патріотизму та відданості науці.

Вивчення наукової спадщини Волобуєва (Волобуєва-Артемів) потрібно включити до вузівських навчальних програм з дисциплін „Історія економічних вчень” та „Історія географічної думки”. Ознайомлення українських студентів з цим вченим сприятиме патріотичному вихованню та поглибленню їх знань з фундаментальних наук.

ДАТИ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНОГО

- 1903 р., 24 січня – народився Волобуєв Михайло Симонович у м. Миколаєві, на півдні України.
1910-1915 – навчався у гімназії.
1920 – вступив до лав КП(б)У.
1921-1922 – заступник завідувача відділу політосвіти Миколаївського губкому.
1922-1923 – завідувач відділу політосвіти Вінницького губкому.
1923-1927 – завідувач відділу Головполітосвіти у м. Харкові.
1926-1929 – член Українського комітету краєзнавства.
1927-1929 – заступник голови Головполітосвіти
1927 – закінчив Харківський інститут профосвіти.
1930 – одержав наукову ступінь кандидата економічних наук за сукупністю праць.
1930 – 1933 – завідувач кафедрою економічних наук Харківського механіко-машинобудівного інституту.
1931-1933 – науковий співробітник Інституту економіки ВУАМЛІН.
1933, 7 грудня – арештований і перебував під слідством.
1933, 13 грудня – виключений із членів КП(б)У.
1934, 26 лютого – засуджений до 5 років позбавлення волі.
1934-1936 – знаходився на засланні у м. Уральську Казахської РСР
1938-1948 – начальник планового відділу Краснодарського міськвиконкому.
1941-1943 – кореспондент краснодарської газети „Кубань”
1948-1963 – завідувач кафедрою економічної географії Ростовського-на-Дону фінансово-економічного інституту.
1953-1957 – завідувач кафедрою економічної географії Ростовського-на-Дону державного університету.
1957 - реабілітований Харківським обласним судом.
1972, 20 червня – помер і похований у м. Ростові-на-Дону

ПОКАЖЧИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ВЧЕНОГО

- I. Волобуєв М. С. Начала политической экономии: учебник для средней школы, - X., 1927.
- II. Волобуєв М. С. Короткий курс з політичної економії - , Всеукр. заочн. бух. ін-т -, X., 1927, - 40 с.
- III. Волобуєв М. С. Теория накопления Оппенгеймера и её критика. - X., - 1928.
- IV. Волобуєв М. С. До проблем української економіки // Більшовик України, - 1928, №2, с. 46-72; №3, с. 42-63.
- V. Волобуєв М. С. Лист до редакції журналу „Більшовик України” // Більшовик України, - 1928, №21-22, с. 147-148.
- VI. Волобуєв М. С. Курс політичної економії. Лекції -, Заочн. ін-т нар. освіти -, X., - 1929, - 506 с.
- VII. Волобуєв М. С. Методологічні засади педагогічного експерименту - , Укр. НДІ педагогіки, - X, 1929.
- VIII. Волобуєв М. С. Проти економічної платформи націоналізму (До критики волобуєвщини) // Більшовик України, - 1930, №5-6, с. 54-69; №7, с. 28-40.
- IX. Волобуєв-Артемів М.С. Ученые записки Ростовского-на-Дону финансово-экономического института, каф. эконом. географии, - 1953, вып.1.
- X. Волобуєв-Артемів М.С. Еще о методологических основаниях экономической географии и о борьбе с пережитками геттнерианства // Известия всесоюзного географического общества, - Л-д, 1953, вып. 2.
- XI. Волобуєв-Артемів М.С. Лекции по вопросам методологии экономической географии (курс «Введение в экономическую географию»). Учебник, ХДУ, Харків, 1954, ч. I. 182 с.
- XII. Волобуєв-Артемів М.С. О так называемых международных торговых барьерах в США // Научн. записки Ростовского-на-Дону финансово-экономического института., Ростов-на-Дону, 1954, т.2.
- XIII. Волобуєв-Артемів М.С. Неурегулированные вопросы на политической карте мира, - «Знание», Ростов-на-Дону, 1955.
- XIV. Волобуєв-Артемів М.С. Распад колониальной системы империализма, - «Знание», Ростов-на-Дону, 1956.
- XV. Волобуєв-Артемів М.С. О типологии стран капиталистического мира // Научн. записки Ростовского-на-Дону финансово-экономического института, - 1956, т.V.
- XVI. Волобуєв-Артемів М.С. К теории формирования внутреннего (междурайонного) территориального разделения труда при капитализме // Сборник научных трудов Ростовского-на-Дону

финансово-экономического института, каф. эконом. географии, - Ростов-на-Дону, 1958, с.111-131.

- XVII. Волобуев-Артемов М.С. Некоторые вопросы теории международного территориального разделения труда // Ученые записки Ростовского-на-Дону госуниверситета, - Том 55. Труды геол.-геогр. факультета, - Вып. 10. Серия географ., Ростов-на-Дону, 1958, с. 111-131.
- XVIII. Волобуев-Артемов М.С. О роли экономической географии в разработке перспективного плана низового административного района // Научные записки Ростовского-на-Дону финансово-эконом. института, каф. эконом. географии. Ростов-на-Дону, 1958, вып.1, с. 101-107.
- XIX. Волобуев-Артемов М.С. Территориальные воды и проблемы открытого моря. "Знание", Ростов-на-Дону 1959.
- XX. Волобуев-Артемов М.С. Территориальное разделение труда как экономический закон размещения производства. Изд. РГУ, Ростов-на-Дону 1959. с. 192-193.
- XXI. Волобуев-Артемов М.С. Политическая карта мира, - "Знание", Ростов-на-Дону, 1959.
- XXII. Волобуев-Артемов М.С. География хозяйственных связей предприятий как объект экономико-географического изучения. Изд. РГУ, Ростов-на-Дону 1960, с. 163-164.
- XXIII. Волобуев-Артемов М.С. Роль экономической географии в совершенствовании системы международного социалистического разделения труда и рационального размещения производства // Тезисы докладов на Всесоюзной межвузовской научной конференции на тему «О роли экономической географии в реализации семилетнего плана развития народного хозяйства СССР», - Изд. РГУ, Ростов-на-Дону, 1961.
- XXIV. Волобуев-Артемов М.С. О сущности понятия территориальное разделение труда // Сборник трудов Ростовского-на-Дону финансово-экономического института, - Ростов-на-Дону, 1963, с. 3-7.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів СБУ по Харківській області. – Справа 012927, - Арк.. 1-15.
2. Архів СБУ по Харківській області. – Матеріали перевірки у справі М.С. Волобуєва. – Арк.4.
3. Анучин В.А. К теоретическим вопросам страноведения // География в средней и высшей школе. „Вопросы географии”, - М., Географизд. 1955, сб. 37.
4. Белозеров С.Е. Очерки истории Ростовского университета, - Ростов-на-Дону, Изд. РГУ, 1959.
5. Біла С. Проблеми структурної політики держави в економічній літературі України та Росії в першій третині ХХ ст. // Економіка України, - 1999, № 12
6. Волобуєв Михайло // Енциклопедія українознавства, - Львів, 1993, т.1, с. 310-311
7. Гірчак Є. Платформа українського націоналізму // Більшовик України, - К., 1928, №6.
8. Герои подполья. О подпольной борьбе советских патриотов в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. 3 изд., М.: Политиздат, 1970, вып. I, 559 с.
9. Жирмунський М.М. К вопросу о предмете экономической географии как науки // Известия Академии наук СССР, сер. географ., 1951, №3.
10. Злупко Степан. Економічна думка України, - Львів, ЛНУ, - 2000.
11. Золотарьов Вадим, Шаповал Юрій. Гільйотина України // Літературна Україна, – 1992, 17 вересня.
12. Історія України. Кер. авт. кол. Ю.Зайцев, - Львів, „Світ”, 1996, с. 260.
13. Константинов О.А. О суждениях академика А.А.Григорьева по методологическим вопросам экономической географии // Известия Всесоюзного географического общества, - Л., 1952, №1.
14. Костюк Григорій. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки), - К., Смолоскипи, 1995.
15. Ляликов Н.И. О некоторых утверждениях М.С.Волобуева-Артемове // Известия Всесоюзного географического общества, - Л., 1954, т.86, вып.1
16. Научно-педагогическая мысль РГЭУ (РИНХ) за 70 лет. Библиографический справочник, - Ростов-на-Дону, 2001.
17. Нариси економічної географії УРСР., К., Вид. АН УРСР, 1952, т. II.
18. Основные печатные работы сотрудников РГУ за 1958 год, - Ростов-на-Дону, Изд РГУ, 1959.
19. Основные печатные работы сотрудников РГУ за 1959 год, Ростов-на-Дону, Изд РГУ, 1960.
20. Основные печатные работы сотрудников РГУ за 1960 год, - Ростов-на-Дону, Изд РГУ, 1961.
21. Річицький Андрій. До проблеми ліквідації пережитків колоніальності та націоналізму (відповідь Мих. Волобуєву) // Більшовик України, - 1928, № 2, с. 73-93; №3, с. 64-84.

22. Роженко Микола. „УВО” в застінках ДПУ // Слово Просвіти, - 1995, ч. 3-4,5,6.
23. Ростовский государственный университет 1915-1965. Статьи, воспоминания, документы, Ростов-на-Дону, Изд. РГУ, 1965.
24. Саушкин Ю.Г. Основные вопросы экономической географии СССР // Известия Всесоюзного географического общества, - Л., 1953, в.6.
25. Семевский Б.Н. О коренных ошибках "районной школы" в экономической географии // Известия Всесоюзного географического общества, - Л., 1954, в.3.
26. Скрипник М. З приводу економічної платформи націоналізму // Більшовик України, - К., 1928, №6.
27. Соловей Дмитро. Голгота України, - Вінніпег, 1953, ч.1.
28. Тимошкин Д.С., Хромов М.Н., Тихонов П.П., Израилев М.А. О предмете и задачах экономической географии // Известия Всесоюзного географического общества, - Л, 1954, в. 5.
29. Фейгин Я.Г. О предмете и задачах экономической географии // Вопросы философии, М., 1951, №6.
30. Физическая и экономическая география в Ростовском государственном университете // Ученые записки Ростовского государственного университета, Том 55. Труды геолого-географического факультета, Вып. 10, серия геогр., - Ростов-на-Дону, 1958
31. Шаповал Юрій. Михайло Волобуєв: доля «націонал-ухильника» //Смолоскипи,- К., 1994, ч. 2.
32. Шаповал Юрій. Текст як доля // Невигадані історії - К.: Світогляд, - 2004.
33. Шаповал Юрій. «Помилявся, взявши на себе провину...»// З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД-КГБ,- К., 1994,-№ 1.

ЗМІСТ

Переднє слово.....	3
Життєвий та творчий шлях.....	3
Науковий подвиг.....	6
Розплата	11
Гідне служіння науці.....	16
Післяслово	29
Дати життя й діяльності вченого.....	30
Показчик наукових праць вченого.....	31
Література.....	33

Анатолій Іванович Доценко
Визначний український вчений-економіст
та географ Михайло Волобуєв
(Волобуєв-Артемов)

Підписано до друку 21.03.06

Формат 60 x 84/16

Папір офсетний

Друк різнографічний

Наклад 100 прим.

Замовлення № 54

Умов. др. арк. 2,1

Обл.-вид. арк. 2,0

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України 01032,
Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 60.

Дільниця друку РВПС України НАН України 01032, Київ-32, бульвар
Т. Шевченка, 60.